

יואב פלד הציונים המודאגים

אמנון רובינשטיין, 1997. מהרצל עד רבין והלאה: מאה שנות ציונות, שוקן, ירושלים ותל-אביב.
אניטה שפירא, 1997. יהודים חדשים יהודים ישנים, עם עובד, תל-אביב.
יחיעם ויץ, עורך, 1997. בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית; קובץ מאמרים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים.

שכחה, והייתי אומר אפילו טעויות בתודעה ההיסטורית, הן גורמים מכריעים ביצירת אומה. משום כך, התקדמות המחקר ההיסטורי מהווה לעתים קרובות סכנה [לעקרונ] הלאומיות. אכן, המחקר ההיסטורי חושף מעשי אלימות שהתרחשו בלידתן של כל התצורות הפוליטיות, אפילו אלה שתוצאותיהן היו בסך הכל חיוביות. אחדות מושגת תמיד באמצעים ברוטליים (ארנסט רנאן, "מהי האומה?" [1882], מצוטט ומתורגם לעברית מתוך Brunner 1997/8, 254–255).

שלושת הספרים הם אסופות מאמרים, אלא שבספריהם של אמנון רובינשטיין ושל אניטה שפירא כלולים מאמריהם שלהם בלבד, ואילו ספרו של ויץ הוא רב-מחברים. החוט המקשר בין שלוש האסופות, ולדעתי גם הסיבה המשותפת להופעתן, הוא רצונם של המחברים-עורכים להגן על הציונות ועל ההיסטוריוגרפיה הציונית מפני ביקורתם של "ההיסטוריונים החדשים". רשימת ביקורת זו תתמקד, על כן, בוויכוח ההיסטוריונים, ותעטוף במאמר אחד בלבד מכל ספר.

1.

חשיבות ספרו של רובינשטיין בוהותו של מחברו: אחד מדובריה הראשיים של הציונות הליברלית ושר החינוך בממשלתו השנייה של יצחק רבין. מטרת הספר היא להגן על הציונות הקלאסית, ה"הרצליאנית", מפני מתקפתם המשולבת של שלושה כוחות: הציונות הדתית בגירסתו של גוש אמונים, החרדים והפוסט-ציונים. דברי ביקורת על גוש אמונים פרסם המחבר כבר בשנת 1980 (רובינשטיין 1980), ובספר זה הוא מעדכן אותם ומגיע לתקופה של רצח רבין ובחירות 1996. זהו, לטעמי, החלק הטוב של הספר, אבל טעמי בנושא הזה איננו חשוד בהיעדר פניות. הביקורת על החרדים מצומצמת מאוד בהיקפה ומתמקדת בעיקר בטענותיהם, או בטענות הקיצונים שבהם, לגבי חלקם של הציונים בשואה. המסה המרכזית בספר, אם כן, היא זו העוסקת בפוסט-ציונות. כפי שציין כבר יוסף גורני (שבניגוד אלי – אהדתו נתונה לרובינשטיין בנושא הזה), "הפרק המרכזי והמחדש בספר זה, לעומת קודמו, עוסק בפוסט-ציונות ובאנטי-ציונות, והוא גם משתרע על מספר העמודים הרב ביותר בו. אפשר להניח, כי הוצאת הספר במהדורה מחודשת, מורחבת ומותאמת לזמן שחלף מאז, לא באה אלא למען העניין הנידון בפרק זה" (גורני 1997).

ה"פוסט-ציונים", על פי הגדרתו של רובינשטיין, הם ההיסטוריונים החדשים והסוציולוגים הביקורתיים, הבוחנים מחדש את ההיסטוריה הציונית מבלי להיות מחויבים להנחות היסוד של הציונות עצמה. רובינשטיין מחלק אותם לשלושה זרמים: 1. זרם "הציונות כל כך הצליחה, שאין בה צורך יותר"; 2. זרם המתמקד בעוללות שעשתה הציונות לערבים; 3. זרם האנטי-ציונות. הבה נבחן את הזרמים הללו אחד-אחד.

1. טענתו המרכזית של הזרם הזה, אליבא דרובינשטיין, היא שמדינת ישראל כבר מילאה בהצלחה את תפקידה ביחס ליהודים, ועתה היא יכולה להפוך ממדינה יהודית למדינת כל אזרחיה, דבר שיתבטא בראש ובראשונה בביטולו של חוק השבות. הסימוכין לכך שקיימת בכלל טענה כזו, הם משפט אחד מתוך מאמר של חנוך מרמרי בהארץ; התייחסות, ללא כל מראה מקום ספציפי, לספרו של בועז עברון, החשבון הלאומי (1988); התייחסות, בהערת שוליים, להערת אגב כלשהי של תום שגב שצוטטה בהארץ; וספרה של עדית זרטל, זהבם של היהודים (1996). ספרה של זרטל איננו עוסק, כידוע, באופיה של מדינת ישראל כלל ועיקר, אך הוא נכלל בדיון כדי להמחיש את הטענה שהפוסט-ציונים דוחים אפילו את הטרימינולוגיה הציונית המקובלת: זרטל משתמשת במושג "מהגרים מחתרתיים" במקום "מעפילים" ומזכירה, רחמנא ליצלן, גם את שמוזיהן המקוריים של האניות, שבהן שטו אותם מעפילים או מהגרים לארץ ("אקסודוס" היתה פעם "הנשיא ורפילד" וכו'). החידושים הטרימינולוגיים האלה הם שמקנים לזרטל את כרטיס הכניסה למועדון הפוסט-ציוני, לפחות בעיניו של רובינשטיין, אולם הקשר בינם לבין חוק השבות או התביעה להפוך את ישראל למדינת כל אזרחיה הוא קשר אסוציאטיבי בלבד. מאחר שזרטל היא גם היחידה ברשימת העוסקים בנושא זה, שניתן לראות בה היסטוריונית אקדמית מקצועית, הרי שלטענה שזרם מספר 1 קיים בקרב היסטוריונים באקדמיה (מקום מושבם של הפוסט-ציונים, לדעת המחבר) אין כל סימוכין בספר.

כנגד ה"פוסט-ציונים" של זרם מספר 1 (שאכן קיימים, כמובן, אף שרובינשטיין לא מצליח להביא כל הוכחה לכך), רובינשטיין מבקש להגן על חוק השבות. בין היתר הוא עושה זאת בעזרת הטענה שחוקים דומים קיימים גם במדינות אחרות, "בראש ובראשונה" בגרמניה (רובינשטיין 1997, 242). את הטיעון הזה, שהופיע כבר בספרו רבי-המהדורות, החשפט הקונסטטיטוציוני של מדינת ישראל (למשל, מהדורה חמישית, 1996, עמ' 296-298), הוא מביא, ככל הנראה, ללא כל מודעות לאירוניה שטמונה בו.

2. נציגו הבולט של הזרם השני, הזרם העוסק בעולות שנעשו לערבים ובהשתקתן, הוא כמובן בני מוריס. רובינשטיין איננו מתווכח כמעט עם העובדות שמוריס מביא, אבל מבקש לתת להן פרשנות מצמצמת יותר (מוריס, אגב, הוא ציוני על פי הגדרתו העצמית והיסטוריון פוזיטיביסטי שמרני על פי המתודולוגיה שלו; ראו מוריס 1997). טיעונו העיקרי של רובינשטיין נגד הזרם הזה הוא טיעון של "הפוסל במומו פוסל": בעוד שההיסטוריונים החדשים באים בטענות להיסטוריונים הציונים על כי עבודותיהם משקפות את הנרטיב הציוני, הם עצמם מכפיפים את העובדות לנרטיב הפלסטיני ומעלימים כל אינפורמציה שאינה מתאימה לו. כאסמכתה מרכזית לטענה זאת מביא רובינשטיין את ביקורת ההיסטוריונים החדשים של ה"היסטוריון" אפרים קארש.

3. עיקר זעמו של רובינשטיין שמור לזרם השלישי, שהוא כבר לא סתם פוסט-ציוני אלא אנטי-ציוני. אנשי הזרם הזה אינם מתעניינים בחשיפת עולות עבר ותיקונן בהווה, אלא בהתקפה חזיתית על עצם מהותו וזכות קיומו של בית לאומי לעם היהודי. בעניין זה הפכה המתקפה הפוסט-ציונית לתעמולה אנטי-ציונית, והיא מייצגת השקפת עולם אידיאולוגית – ולא מחקר אקדמי, ביקורתי ככל שיהיה (רובינשטיין 1997, 248). שתי הטענות המרכזיות של הקבוצה הזאת מתייחסות, אליבא דרובינשטיין, לנסיבות לידתה הקולוניאליות של מדינת ישראל ולשאלת השואה. רובינשטיין מייחס את הטענה הראשונה בעיקר לאילן פפה ולסוציולוגים הביקורתיים, שאתם "כמעט בלתי-אפשרי להידיין... שכן הם קובעים את כללי המשחק" ביחס לשימוש בעובדות ו"נרטיב" (שם, 249). הוא פוטר בקלות את טענותיו של פפה, שכן אלה מזכירות לו טיעונים שהושמעו על ידי המפלגה הקומוניסטית הישראלית, ושהוכתבו לה "בהוראה ישירה מברית המועצות" (שם) (בכלל; לכל אורך הספר משתמש רובינשטיין בקרבה רעיונית לקומוניזם כטיעון מחץ, שאין תשובה לו). באשר לסוציולוגים הביקורתיים, הדבר הבולט ביותר בדיונו של רובינשטיין בהם הוא היכרותו המוגבלת מאוד עם כתביהם. במהלך הפרק מאוכר רובינשטיין שלושה מהסוציולוגים הביקורתיים המרכזיים: ברוך קימרלינג, מיכאל שליו וגרשון שפיר. מכל עבודותיו הרבות של קימרלינג הוא מצטט אך ורק ראיין שנערך אתו ופורסם בביטאון בוגרי האוניברסיטה העברית (!) (שם, 240). שליו ושפיר מוזכרים רק בהערות שוליים, וההפניות הן למאמר אחד של כל אחד מהם. ספריהם החשובים של שלושת המחברים הללו (ראו; Kimmerling 1983; Shafir 1989; Shalev 1992) אינם מוזכרים כלל, ורובינשטיין לא מגלה כל סימן של מודעות לקיומם. אילו היה טורח לעיין בספרים הללו, היה מגלה שמושג ה"נרטיב" השנוא עליו כל כך, או המניפולציות של האליטות, או היחסיות הדה-קונסטרוקטיבית של העובדות – כל אותם דברים בהם הוא מאשים את הסוציולוגים הביקורתיים, אינם מופיעים כלל וכלל בניתוחיהם של הסוציולוגים הביקורתיים האלה.

היכרות טובה קצת יותר עם כתביהם של הסוציולוגים הביקורתיים, או אפילו עם אלה של אניטה

שפירא, שאותה הוא מצטט בהתלהבות לכל אורך הספר, היתה מצילה את רובינשטיין גם מכמה טעויות היסטוריות מביכות. כך למשל, הוא טוען, שההסתדרות ביקשה לארגן את הפועלים היהודים והערבים במשותף, דבר שלא עלה יפה בגלל התנגדות הערבים. בהקשר זה הוא גם מזכיר את שביתתם המשותפת של נהגי המשאיות היהודים והערבים בשנת 1931 (רובינשטיין 1997, 86, 89). אם כן, ההסתדרות מעולם לא התכוונה לארגן את הפועלים הערבים במשותף עם היהודים, שכן מטרתה המרכזית והסיבה העיקרית להקמתה היו "כיבוש העבודה" במשק היהודי מידי הפועלים הערבים. ההסתדרות לא פתחה את שעריה אפילו בפני פלסטינים אורחי ישראל עד 1959, כלומר עד עשר שנים לאחר קום המדינה. אמנם, בתקופת המנדט היו מוכנים מנהיגי ההסתדרות לשיתוף פעולה יהודי-ערבי מוגבל במקומות עבודה ממשלתיים או כאלה שהיו בבעלות הון זר, שבהם אי-אפשר היה למנוע מהערבים לעבוד. אולם, גם שיתוף פעולה כזה לא אמור היה להתרחש בתוך ההסתדרות עצמה אלא במסגרת פדרטיבית של ההסתדרות יחד עם ארגוני לוויין ערביים שביקשה להקים. למעשה, מנעה הנהגת ההסתדרות שיתוף פעולה יהודי-ערבי בהרבה יותר מקרים מאשר בהם עודדה אותו. באשר לשביתת נהגי המשאיות, השובתים היו ברובם בעלי המשאיות שבהם נהגו ולא נהגים שכירים, ושביתתם בת עשרת הימים היתה מכוונת נגד מדיניות המיסוי ותמחור הדלק של ממשלת המנדט. ההסתדרות תמכה אמנם בשביתה המשותפת בתחילתה, אולם שינתה את עמדתה מהר מאוד, ובסופו של דבר שכנעה את בעלי המשאיות היהודים להפסיק לשבות ולהקים קואופרטיב ליהודים בלבד (גרינברג 1995; שפירא 1997, 64-85; גורני 1985, 169-198; ראו גם את מרבית המאמרים בפפה 1995; Shalev 1992, esp. 41, 73 note 16; Shafir 1989; Bernstein 2000).

גולת הכותרת של התקפתו של רובינשטיין על הפוסט-ציונים היא שאלת השואה. בדיונם בשואה חוטאים הפוסט-ציונים שני חטאים עיקריים, לדעת רובינשטיין, בנוסף לעובדה ש"אין הם בוכים, אין הם מקוננים" עליה (רובינשטיין 1997, 256): הם "פוסלים... את עצם הרעיון כי יש בשואה ייחוד יהודי" (שם, 257), והם מבקרים את דלות מאמצי ההצלה של הנהגת היישוב והתנועה הציונית. שתי הסוגיות הללו הן סוגיות קשות וסבוכות, שמחייבות דיונים היסטוריוסופיים והיסטוריים-אמפיריים מורכבים ביותר. הכלים הדרושים לעריכת הדיונים הללו אינם מצויים בידי (וככל שניתן לראות בספר גם לא בידי רובינשטיין), ולכן אתמקד בשיטת הוויכוח של רובינשטיין ולא בבחינה השואתית של טיעונו לעומת אלה של הפוסט-ציונים בנושא השואה.

האסטרטגיה הפולמוסית של רובינשטיין, כפי שהיא מופיעה בדיונו בנושא השואה ולכל אורך הספר, מתבססת על כמה מהלכים עוקבים, החוזרים על עצמם בכל סוגיה וסוגיה ומשמשים אותו במקום טיעונים ענייניים:

1. השלכת בוך, רצוי בוך אמוציונלי, במתנגדיו, כדי לערער את אמינותם ולהוציא אותם אל מחוץ למחנה עוד לפני שמייעים לשלב הטיעונים. הדוגמה המובהקת למהלך כזה היא הקביעה כי הפוסט-ציונים, בניגוד, למשל, לדינה פורת (שם, 256), "אינם בוכים, אינם מקוננים" על השואה. קביעה שערורייתית זו, אין צורך לומר, איננה מתבססת על שום אסמכתה. היגדים נוספים השייכים למהלך זה הם הקביעה כי היריבים אינם מכירים בייחודיות/באינטרסים/בסבל/בצדק היהודיים, כי הם רגישים רק לסבלו של האחר הפלסטיני, וכן האזכור של הקומוניזם/ברית המועצות/סטלין כמקורות הרעיוניים שלהם.
2. אימוץ חלקי של טענותיהם העובדתיות של היריבים, תוך שלילת החדשנות והרבותא שבהן וצמצום משמעותן עד למינימום האפשרי. דוגמה לכך היא הודאתו של רובינשטיין, בכמה מקומות, כי אכן התרחשו "גירוש חלקי" של הפלסטינים ומעשי זוועה אחרים בשנת 1948, אך:

  - א. "אנחנו" כבר דיברנו ומחינו על כך הרבה קודם, למרות שבני מוריס אמנם גילה כמה עובדות חדשות בעקבות פתיחת הארכיונים.
  - ב. בכל מלחמה מתרחשות זוועות, והפלסטינים גם הם ביצעו מעשי זוועה ביהודים.
  - ג. מבצעי הזוועות מצדנו האמינו שהמצב מחייב זאת, משום שאנחנו היינו צודקים/מוקפים/מעטים מול רבים וכו' (התבססות על תודעת הסובייקטים ההיסטוריים [רק אלה ששייכים לצד "שלנו", כמובן, האחרים נבחנו על פי תוצאות מעשיהם] ועל כוונותיהם, לעומת בחינת מעשיהם ותוצאות מעשיהם, היא אמנם ההבחנה המתודולוגית המשמעותית ביותר בין ההיסטוריונים והסוציולוגים הציונים לבין אלה "החדשים").
  3. הצגת טיעוניהם של היריבים בצורה החלשה ביותר, כדי לזכות בנקודות, ולא בצורה הטובה

ביותר, כדי לקיים ויכוח אמיתי. מהלך זה כולל אמירות גורפות ובלתי מבוססות ("רובם [של הפוסט-ציונים], אם כי לא כולם, חסידים של תפיסות הקרויות 'פוסט-מודרניות'"). ציטוטים שהוצאו מהקשרם והסתמכות על דמויות משניות ובלתי מייצגות ו/או על כתבים משניים של המחנה היריב.

4. הצגת עמדותיהם של ההיסטוריונים הציוניים הממסדיים, אותם מבקרים ה"חדשים", כנובעות מסמכות מדעית אובייקטיבית, ולכן כמספקות טיעונים מכריעים בוויכוח; זאת במקום להציג כפי שהן, כמשקפות צד מעוניין. כך מוצגים אניטה שפירא, יהודה באואר, ישראל גוטמן, דינה פורת ודומיהם כמבטאים את קול התבונה, ואילו הפוסט-ציונים מוצגים כעדרת פוחחים, המעזה להחציף פנים כנגדם.

אין חולק על כך שפרופ' רובינשטיין הוא אדם משכיל ואינטליגנטי, ליברל אמיתי, האמון על הנורמות האקדמיות (שלא לומר המשפטיות) של הצגת ראיות. איך אפשר להסביר, אם כן, את התעלמותו המוחלטת מכללי הדיון האקדמי בספר זה, בעיקר בפרק העוסק בפוסט-ציונים?

כדי לנסות ולהסביר את התופעה המוזרה הזו, אני מבקש להסתמך על מודל פסיכואנליטי להבנת ויכוח ההיסטוריונים, שפיתח ז'וזה ברונר במאמר חדשני וחשוב, בו הוא בוחן באורח השוואתי את ויכוחי ההיסטוריונים בישראל ובגרמניה (Brunner 1997/8).

ברונר מבחין בין שני סוגי נרטיבים לאומיים (ויסלח לי פרופ' רובינשטיין), שבעזרתם הוא מבקש לאבחן את שני הצדדים בוויכוחי ההיסטוריונים שבהם הוא דן. מצד אחד, נרטיב מאשש (affirmative), המציג את האומה כישות קיבוצית והומוגנית מבחינה חברתית, טהורה מבחינה מוסרית, רציפה בזמן, ייחודית מבחינה היסטורית ונבדלת מכל האחרים המאיימים. מצד שני, מזהה ברונר נרטיב ביקורתי, התופס את האחרות כחיונית לעצם הגדרתה של האומה, שהיא הטרוגנית מבחינה פנימית וקשורה במסכת שלמה של קשרים עם ישויות לאומיות אחרות. ברונר רואה את הנרטיב המאשש כקשור לצורה פתולוגית ואת הנרטיב הביקורתי כקשור לצורה בריאה יותר של נרקיסיזם לאומי (מידה מסוימת של נרקיסיזם חיונית, לדעתו, לקיומה של כל ישות לאומית, שכן קשרים רגשיים הם מרכיב מהותי של הלאומיות).

הצורה הפתולוגית של נרקיסיזם לאומי, טוען ברונר,

מטשטשת או מוחקת את הגבולות בין הפרטים השונים השייכים לאותה אומה ומבקשת ליצור אחדות מושלמת מבחינה מוסרית ביניהם, בעוד שהיא מעניקה לגיטימציה להדרה, השפלה או רדיפה של אחרים, היכולים להיות מוצגים כמושחתים ושלילים, אך גם כעוינים ומאיימים ... הצורה הפתולוגית יותר של אהבה עצמית קולקטיבית משמשת כבסיס לאהבה "בינינו", ומובילה באורח הכרחי לזעם "כלפיהם", כלומר כלפי אלה שאינם מצליחים להיות חלק מ"אתנו" מכיון שהם שונים מ"אתנו" בצורה משמעותית כלשהי – כמו גזע, שפה או דת – וכלפי כל אלה המסרבים לשקף את הייחודיות והגדולה ההיסטוריות והמוסריות "שלנו" (שם, 251).

לא קשה לראות בהשתלחיותו של רובינשטיין בהיסטוריונים ובסוציולוגים "החדשים" ביטויים של זעם קדוש כזה, על סירובם לאשש את מיתוסי הייסוד של הציונות ואת ייחודיותו המוסרית וההיסטורית של העם היהודי. ואמנם, בדיונו על ויכוח ההיסטוריונים בישראל מציב ברונר את ההיסטוריונים הציונים ותומכיהם, ואת רובינשטיין בתוכם, קרוב מאוד לקוטב הפתולוגי של הנרקיסיזם הלאומי (הפוסט-ציונים אינם זוכים ממנו לציון הרבה יותר גבוה, אך סוגיה זו חורגת כבר ממסגרתה של רשימה זו). דרך תפיסתם את ההיסטוריה היהודית, דבקתם במיתוסי הייסוד של הציונות, גישתם המוסרנית לסכסוך היהודי-ערבי – כל אלה עושים את הנרטיב הלאומי של ההיסטוריונים הציונים לנרטיב מאשש. הם מפיקים סיפוקים נרקיסיסטיים, טוען ברונר, מהצגת הקולקטיב היהודי כתופעה עולמית-היסטורית מתמשכת וייחודית ומהצגת הציונים כמהפכנים, הלוצים ו"יהודים חדשים", ההופכים את היהודים הגלותיים לפגומים ומיותרים (השוו Kimmerling, 1995).

אפשר להבין, לאור הניתוח הזה, כיצד ערעור על התפיסות המזינות את הנרקיסיזם הלאומי הפתולוגי נתפס כאיום קיומי חמור עד כדי כך שהוא מצדיק מאבק ללא כל סייג, אפילו לא הסייג של כללי הדיון האקדמי. אולם, כפי שאראה להלן, לא כל ההיסטוריונים הציוניים מוכנים לוותר על הנורמות האקדמיות הבסיסיות בוויכוח שהם מנהלים נגד ההיסטוריונים החדשים.

השאלה הנוטרת היא, אם כן, מה מייחד את רובינשטיין מהיסטוריונים ציוניים אחרים, כדוגמת אניטה שפירא, שאינם חורגים מכללי הדיון האקדמי גם כאשר הם עוסקים בביקורת ההיסטוריוגרפיה החדשה? את הדיון בשאלה זאת אני מבקש לדחות לסוף הרשימה.

למרות ששפירא תרמה, לדעת ברונר, ל"נרטיב המאשש", הוא רואה אותה כניצבת בעמדה דואלית ביחס אליו, שכן היא גם מברכת על הפלורליזם והביקורתיות שהחלו להופיע בהיסטוריוגרפיה הישראלית (Brunner 1997/8, 275). ללא ספק, מבחינת העמידה בנומרות הדיון האקדמי ניצב מאמרה של שפירא "פוליטיקה וזיכרון קולקטיבי – הוויכוח על אודות 'ההיסטוריונים החדשים'" (מאמר שנכלל גם בספרו של ויץ) בקוטב המנוגד למאמרו של רובינשטיין. שפירא מכירה היטב את כתביהם של מושאי ביקורתה, והיא מציגה את טיעוניהם, בדרך כלל, בצורה עניינית והוגנת. בניגוד לרובינשטיין, המתנהג כשור בחנות חרסיה, שפירא היא פולמוסאית אקדמית מיומנת, היודעת לזהות את נקודות החוץ והתורפה של יריביה: היא נסוגה במידה המינימלית ההכרחית בפני טיעונים חזקים ותוקפת ללא רחם בנקודות התורפה.

המוקד המחקרי של ההיסטוריוגרפיה החדשה הוא מלחמת 1948, ובמוקד הסוציולוגיה החדשה עומדת תפיסתה את ההתיישבות הציונית כהתיישבות קולוניאלית. ואכן, בשתי נקודות אלה מקבלת שפירא כי:

כל עוד "ההיסטוריה החדשה" או ה"סוציולוגיה החדשה" עניינן בהארת סוגיות שהיו קודם לכן בשולי המחקר ההיסטורי או שטרם נחקרו, כמו למשל גורלם של הפליטים הפלסטינים, או המשא ומתן בין ישראל למדינות ערב בשנים הראשונות לאחר 1948, יש לברך על כך. גם גישות מתודולוגיות חלופיות, כמו זו המעמידה במוקד המחקר הישראלי את הסכסוך הלאומי בארץ-ישראל, הן לגיטימיות ומפרות את הדיון (שפירא 1997, 38).

יתר על כן, "השימוש בדגם זה [קרי, הדגם הקולוניאלי] להסבר תופעות מסוימות בארץ-ישראל באנלוגיה לתופעות דומות בארצות התיישבות אחרות הוא לגיטימי ואף רצוי" (שם, 40).

לאחר שהכירה, הכרה מצמצמת אמנם, בתקפותן של הטענות העיקריות של "החדשים", שפירא ממקדת את ביקורתה עליהם בשלושה תחומים: הסיוע הפוליטי דה־פקטו שמעניקים "החדשים" (שאותם היא מכנה לעתים, בהנאה רבה, "רוויזיוניסטים") לימין הפוליטי, סוגיית השואה, ושאלת הפוסטמודרניזם.

כמו רבים אחרים בשמאל הציוני, שפירא מתלוננת על כך, שהפוסט־ציונים תוקפים דווקא את תנועת העבודה ומתעלמים לחלוטין מהימין. ההסבר לתופעה זו הוא טריוויאלי, ושפירא אכן מספקת אותו: עד שנת 1977 תנועת העבודה היא זו שניהלה את פרויקט ההתיישבות הציוני, בעוד הימין, שהיה באופוזיציה, עסק בדיבורים בלבד. אולם מתחת לתלונה זו מסתתרים שרידי התפיסה, שלפיה הניתוח ההיסטורי חייב להתמקד במונותיה של הציונות ולא בתוצאות פעולתה. שפירא, שלא כמו היסטוריונים ציוניים מתוחכמים פחות, נמנעת מלומר זאת במפורש, אך גם היא מדגישה את החשיבות של הבנת החברה "מבפנים", כלומר "כיצד ובאיזו מערכת מושגים ראתה החברה את עצמה והסבירה לעצמה את המציאות שאליה נקלעה?" (שם, 41). מכיוון שהימין הציוני ראה והבין את עצמו במונחים קולוניאליסטיים מובהקים, ואילו השמאל הציוני עטף את פעולתו הקולוניאליסטית בדיבורים על סוציאליזם ועל אחוות עמים, מן הראוי לדעת שפירא שההיסטוריוגרפיה הביקורתית תכוון את הציף אל כוונותיו הרעות של הימין ולא אל תוצאות פעילותו של השמאל, שאחרי הכל, התכוון רק לטוב (השוו קימרלינג 1999; Kimmerling 1995).

גם בנושא השואה שפירא שומרת על הגינות בהצגתה את טיעוניהם של מבקרי ההנהגה הציונית. טענתם העיקרית, לדעתה, היא שרעיון שלילת הגלות, שהיה מהותי לתפיסה הציונית, מנע מההנהגה הציונית לפעול במלוא יכולתה כדי להציל יהודים. התשובה ששפירא נותנת לטענה הזאת היא, כי הקשר בין "קונסטרוקציה רעיונית" לפעולותיהם של בני אדם הוא קשר בעייתי (כפי שכבר ראינו לגבי הקשר שבין כוונותיה הטובות של תנועת העבודה לתוצאות מעשיה בפועל), ומכל מקום, ההנהגה הציונית אכן עשתה כל מה שהיה ביכולתה, בהתחשב במגבלותיה שלה ובקשיי הסיטואציה ההיסטורית.

במסגרת דיונה ב"שלילת הגלות" מבקרת שפירא את ניסיונו של אמנון רז־קרקוצקין למצוא בגלות מודל של חיים מוסריים, שיכול להיות ישים גם בישראל. לטענתה, גישתו הפוסטמודרניסטית של רז־קרקוצקין מונעת ממנו להבין לאשורו את ניסיון החיים היהודיים בגלות. לטענה זו יש על מה לסמוך, לדעתי (ראו פלד 1994). אולם דיונה של שפירא ברז־קרקוצקין עומד בסתירה לטענה אחרת שלה, לפיה "ההיסטוריונים החדשים" ... אינם מתייחסים כלל לתהליכים שהתחוללו באירופה במאה

הי"ט ובראשית המאה העשרים, ואשר הביאו לצמיחתה של הציונות" (שפירא 1997, 27). גם אם רז'רקווצקין איננו מבין את הגלות, ודאי וודאי שלדעתו אין "הבעיה הארץ-ישראלית מנותקת מן המכלול האירופי-יהודי" (שם). ואם תורשה לי הערה אישית: שפירא מונה גם אותי בין הסוציולוגים החדשים, ואני מודה לה על כך. אולם במקרה שלי, לפחות, התעניינותי ב"בעיה הארץ-ישראלית" נבעה באופן ישיר ביותר מעבודתי בתחום ההיסטוריה של תנועת הפועלים היהודית במזרח אירופה (ראו פלד 1997א; 1997ב).

היחסים המורכבים בין הפוסט-ציונות לבין הפוסטמודרניזם נידונו כבר בהרחבה מעל דפים אלה במאמרו של לורנס סילברשטיין (1996), ואין צורך לחזור על דיונו כאן. בעיקרו של דבר, רק בודדים מבין "החדשים" מחויבים לגישה מחקרית או פרשנית פוסטמודרניסטית ברמה ההצהרתית, ובודדים עוד יותר מיישמים גישות כאלה בעבודתם למעשה. מרבית "החדשים", כדוגמת קימרלינג, מוריס, שלו ושפיר, אינם מחזיקים בעמדה רלטיביסטית ביחס לערכים מוסריים או לעובדות ההיסטוריות. להפך, הם טוענים שההיסטוריוגרפיה ומדעי החברה הציוניים התעלמו, במכוון או שלא במכוון, מעובדות היסטוריות מרכזיות, מכיוון שחשיפתן היתה עשויה להזיק לאינטרסים הציוניים. כפי ששפירא עצמה מציינת,

הרתיעה הישראלית משימוש במושגים אלה [קרי, קולוניאליזם] נבעה מן העובדה שהם היו חלק ממערכת התעמולה שהתנהלה נגד הציונות והמדינה, תעמולה שתייגה את הציונות במחנה כוחות השחור שהתייצבו כנגד העולם האנטי קולוניאלי המתקדם (שפירא 1997, 41).

איפה, אם כן, ה"מקצועיות" [ה]מתדולוגית, ... [ה]גישה [ה]ביקורתית, [ה]סקפטיציזם [ה]בריא ו[ה]מרענן... התפיסה שהכל צריך להיות גלוי ופתוח, ושסיפור המעשה, כפי שהוא עולה מן המקורות, צריך להיות מוצג במלוא היושר האקדמי וללא עכבות פוליטיות, שאותם מייחסת שפירא ל"היסטוריוגרפיה הישראלית בשלושים השנים האחרונות"? (שם, 36). או במילים אחרות, מי כאן הפוסטמודרניסט?

ועדיין, הסתירות הפנימיות בטיעוניה של שפירא אינן פותרות את "החדשים" מדיון רציני בשאלות של ידע/כוח, אידיאולוגיה, הגמוניה תרבותית וכיוצא באלה, דיון שעדיין לא התקיים, או שנמצא רק בתחילתו. הסברם של "החדשים" לעיוות ההיסטוריה בידי קודמיהם איננו מתבסס על טענה של חוסר מקצועיות או על ייחוס של כוונות רעות ברמה האישית. ההסבר הוא הסבר מבני, המתייחס להגמוניה האידיאולוגית של הציונות, ובעיקר של תנועת העבודה, בהווה האינטלקטואלית של היישוב ושל המדינה. הסבר כזה מחייב עיגון תיאורטי כלשהו בסוציולוגיה של הידע, שאם לא כן, האם אין "החדשים" עצמם, שהופעתם קשורה קשר אמיץ לשבירת ההגמוניה של תנועת העבודה הציונית, פועלים גם הם במסגרת נרטיבית כוחנית, המבטאת אך ורק את השינוי ביחסי הכוחות, ולכן לא יכולה להיות להיסטוריוגרפיה שלהם כל יומרה לעדיפות מדעית או מוסרית על קודמתה?

התשובה הרלטיביסטית לשאלה זו, הנובעת לפחות מזרמים מסוימים בתוך הפוסטמודרניזם, כמו גם מתיאוריית המהפכה המדעית של תומס קון (השוו רם 1993), היא תשובה קלה, אך גם תשובה המעקרת במידה רבה את עוצמתה המוסרית של הביקורת הפוסט-ציונית. תשובה משכנעת יותר חייבת לכלול, ברוח טיעוניו של ברונר, את ההבחנה בין נרטיב המאשש את יחסי העוצמה הקיימים בחברה לבין נרטיב המבקר אותם. להבחנה כזו אפשר למצוא בסיס תיאורטי מוצק, בכתביהם של קרל מנהיים וקרל מרקס למשל, ומן הראוי ש"החדשים" יתנו את דעתם על כך.

לסיכום, הסברה העיקרית של שפירא להופעת ההיסטוריונים והסוציולוגים החדשים הוא הסבר דורי: הדור החדש של חוקרים, שהגיעו לפרקם המחקרי בעיקר בשנות השמונים, לא חווה את החוויה המעצבת של הדור הקודם: הפלמ"ח, השואה ומלחמת 1948. נקודת מבטו של דור זה נקבעה בעקבות מלחמת 1967, שלא לומר מלחמת לבנון, ואיננה כוללת, כהנחות יסוד מובנות מאליהן, את צדקתן ואת חולשתן של הציונות ושל מדינת ישראל. שפירא מכירה בכך ששינוי דורי זה הביא לחילופי פרדיגמות בחקר החברה הישראלית, ומודה שהפרדיגמה החדשה העשירה את המחקר באינפורמציה ובתובנות חשובות. יחד עם זאת, כמו בתחילתה של כל מהפכה מדעית, היא מבקשת להטמיע את התובנות החדשות אל תוך הפרדיגמה הישנה. דבר זה בא לידי ביטוי מובהק ביותר בפיסקה המסיימת את מאמרה (שפירא 1997, 45):

מיתוס ההקמה של מדינת ישראל לפי 'ההיסטוריונים החדשים' גורס שהנהגת מפא"י בראשותו של בן-גוריון גירשה את הערבים, לא הצילה את היהודים וקיפחה את המזרחיים. רק קורא שקדני

במיוחד, שיחזור לדפים הבלים של 'ההיסטוריה הישנה', יגלה שאגב אורחא היא גם הקימה מדינה, ניצחה במלחמה וקיבצה את גלויות ישראל.

אולם מהם גירוש הערבים, אי-הצלת יהודי אירופה וקיפוח המזרחים אם לא הגדרות מחדש, במסגרת פרוידגמטית שונה, של הקמת המדינה, הניצחון במלחמה וקיבוץ הגלויות?

3.

המאמר החשוב ביותר לענייננו בספרו של ויץ, מלבד מאמרה של שפירא (שכאמור, מופיע גם בספר זה), הוא מאמרו של דניאל גוטוין. ישנה חפיפה מסוימת בין טיעוניהם של שפירא וגוטוין, אך טיעונו העיקרי של האחרון הוא, שכהיסטוריונים אקדמיים "החדשים" אינם מחדשים הרבה, וכ"חדשים" הם אינם היסטוריונים אקדמיים, כי אם פובליציסטים הנאבקים על עיצוב הזיכרון הקולקטיבי. הטעון הזה נסמך, בהכרח, על תפיסה אפיסטמולוגית נאיבית במקצת, שגם היא משותפת לגוטוין ולשפירא. יחד עם זאת, ביקורתו הפרטנית של גוטוין על שניים מהמרכזיים שבהיסטוריונים החדשים – בני מוריס הציוני והפוזיטיביסט ואילן פפה הפוסט-ציוני והרלטיביסט, ובעיקר על היחסים ההדדיים שבין טיעוניהם, היא ביקורת רצינית ומתחכמת.

אולם, תרומתו העיקרית של גוטוין היא בכך, שהוא מתווה כיוון להיסטוריוזיה של ויכוח ההיסטוריונים עצמו, מעבר לקביעה הטריטוריאלית והבלתי מדויקת שזהו עוד מקרה של חילופי דורות אקדמיים. גוטוין טוען שאת ויכוח ההיסטוריונים יש להבין כניסיון להפרטת הזיכרון הקולקטיבי, כחלק מהמהלך הכללי של פירוק ההסדר הכלכלי-חברתי-פוליטי הקורפורטיסטי, שאפיין את החברה היישובית והישראלית בתקופה ההרואית שלהן. הפרטת הזיכרון הקולקטיבי היא מרכיב חיוני בכינונו של סדר חברתי ניאוליברלי בישראל, שכן הזיכרון הקולקטיבי הישן עומד בניגוד לאתוס האינדיבידואליסטי של הסדר החדש ויכול להפוך למכשיר גיוס רבי-עוצמה נגדו.

גוטוין גורס, כי ההוכחה לכך שהפרטת הזיכרון נעשית בשירות האליטות החדשות-ישנות של ישראל החדשה, נעוצה בעובדה שוויכוח ההיסטוריונים מתרחש במידה רבה מעל דפי הארץ ותיאוריה וביקורת – שתי בנות המבטאות, לדעתו, את האינטרסים של אליטות אלה. הסבר משכנע יותר לתופעה זו הוא העובדה, שבכתבי-העת הממוסדים בתחום ההיסטוריה היהודית והישראלית, שאותם עורכים גוטוין וחבריו, כמו גם בכנסים האקדמיים שהם מקיימים, לא ניתנת ל"חדשים" האפשרות להתבטא, לפחות לא במידה הראויה (ועל כך יש לי עדויות ממקור ראשון). עם זאת, הקשר עליו מצביע גוטוין, בין ההיסטוריוגרפיה החדשה לבין הליברליזציה של החברה הישראלית, הוא קשר אמיתי, גם אם גוטוין מציג אותו בצורה מעוותת במקצת.

תנועת העבודה הציונית נהנתה מהגמוניה בלתי מעוררת באקדמיה הישראלית עד למחצית שנות השבעים. רק אז, סמוך מאוד להפסדה הראשון של מפלגת העבודה בבחירות, החלו להופיע הספרים המשמעותיים הראשונים, שקראו תיגר על התפיסות הדומיננטיות בחקר החברה הישראלית – ספריהם של יונתן שפירא (1975; 1977), סמי סמוחה (Smoocha 1978) ושלמה סברסקי (1981). רק כעשר שנים מאוחר יותר, אחרי מלחמת לבנון, החלו להופיע ספריהם של ההיסטוריונים החדשים, שעסקו בהיסטוריה של מלחמת 1948. אין ספק, אם כן, שקיים קשר הדוק בין ההיחלשות והנפילה של תנועת העבודה ושל הסדר החברתי שכוננה, לבין הופעתן של גישות חדשות בסוציולוגיה ובהיסטוריה של ישראל, הקוראות תיגר על תפיסתה של תנועת העבודה את ההיסטוריה הזאת. יחד עם זאת, הגישות החדשות לא הופיעו מכיוון שהן משרתות את תהליך השינוי; הן הופיעו משום שתהליך השינוי ערער את ההגמוניה האינטלקטואלית של תנועת העבודה, כשם שערער את הדומיננטיות הפוליטית והכלכלית שלה, ובכך פתח פתח להתפתחותן של תפיסות חלופיות.

אולם, יש גרעין של אמת בקביעתו של גוטוין, כי "החדשים" תורמים להפרטת הזיכרון הקולקטיבי ומסייעים בכך, באופן אובייקטיבי, לתהליכי הליברליזציה. כל עוד מסתפקים "החדשים" בפירוק הנרטיב הדומיננטי ובהצבת מספר רב של תפיסות חלופיות כנגדו, הם אכן תורמים לתהליכי ההתפוררות העוברים עתה על החברה הישראלית (ויעידו על כך תוצאות הבחירות לכנסת ה-15). אולם החלופה הראויה לכך איננה החלופה שמציעים גוטוין וחבריו, חלופה שכל כולה התרפקות על העבר, על תקופת הקוקו והסרפן, התקופה שבה ישבו הרבנים בבתי הכנסת שלהם, המזרחים ישבו במעברותיהם, אזרחי ישראל הפלסטינים נאנקו תחת עולו של הממשל הצבאי, וההיסטוריונים האקדמיים ישבו במרכז מפא"י. כנגד הנרטיב הדומיננטי של מפא"י ההיסטורית יש להציב נרטיב ביקורתי, שבכוונו ללכד סביבו כוחות חברתיים המתנגדים הן ל"מערכת של 48", כפי שכינה אותה

מיכאל שלו, והן לתהליכי הפירוד והפירור של הליברליזציה. בהיעדר נרטיב ביקורתי מלבד שכוה, נותרת הזירה פתוחה לנרטיבים של ש"ס ושל התנועה האסלאמית.

4.

הקשר שעליו מצביע גוטוין בין הפוסט-ציונות לבין הליברליזציה של החברה הישראלית מאפשר להתחיל לענות על השאלה שהצגתי לעיל, מדוע תגובתו של אמנון רובינשטיין להיסטוריונים החדשים היא תגובה תוקפנית כל כך, הגורמת לו להתעלם מכל כללי הוויכוח האקדמי כאשר הוא מתעמת אתם. התשובה לשאלה זו נעוצה, באופן חלקי, בעובדה שרובינשטיין אינו היסטוריון או סוציולוג מקצועי, והוויכוח עם ההיסטוריונים והסוציולוגים החדשים מאלץ אותו להתמודד בזירה הנמצאת מחוץ לתחום התמחותו. אולם ברובד עמוק יותר נעוצה תוקפנותו של רובינשטיין, כך נראה לי, בקונפליקט שבין התפקיד החברתי-פוליטי הממשי שהוא ממלא בפועל לבין מחויבותו האידיאולוגית לנרטיב הלאומי המאשש של הציונות.

מאז תחילת דרכו הפוליטית, ב"שינוי" של מוצאי מלחמת 1973, נמצא רובינשטיין בחוד החנית של מאמצי הליברליזציה וההפרטה של החברה הישראלית. כל המפלגות והתנועות הפוליטיות שאליהן השתייך – "שינוי", ד"ש, שוב "שינוי" ומרצ – פעלו ופועלות בנחרצות רבה לקעקוע המבנה הכלכלי-חברתי-פוליטי, שהקימה תנועת העבודה בתקופת היישוב, וששרד, בצורה כזו או אחרת, עד חיסולה של ההסתדרות בידי קואליציית רמון-מרצ-ש"ס בשנת 1994. כפי שגוטוין מציין בצדק, המבנה הקורפורטיסטי שההסתדרות היתה במרכזו הוא שהיווה את התשתית החומרית לסולידריות הלאומית הציונית. האזרחות המשותפת, שהיתה הדבק המלכד של הסולידריות הזאת, קדמה להקמת המדינה ואף שרדה שנים רבות אחרי הקמתה. היתה זו אזרחות שנבעה משותפות ב"מדינת" ההסתדרות. התערעות הסולידריות הציונית, ששורשיה נעוצים ככל הנראה בתקופת העלייה הגדולה של שנות החמישים, התקדמה בד בבד עם התפרקות ה"מדינה" ההסתדרותית.

רובינשטיין תמך ותומך בתהליכי הליברליזציה וההפרטה, וכחבר ממשלה אף פעל באופן אקטיבי בכל המשרדים שעליהם היה ממונה, לקידום התהליכים הללו. בכך תרם תרומה משמעותית למדי להתפתחותה הממשית של חברה פוסט-ציונית בישראל. אולם רובינשטיין אינו מוכן לשלם את המחיר האידיאולוגי של הליברליזציה ברמה הלאומית ומבקש לדבוק בנרטיב המאשש של הציונות, גם אחרי שזה איבד כבר את עיגונו בקרקע המציאות החברתית. הסתירה בין שתי העמדות האלה גורמת לו, ככל הנראה, לרגשות אשמה עזים, ואלה מוצאים את ביטויים בהתפרצויות הזעם שלו כנגד הראי ממנו נשקף אליו פרצופו הפוסט-ציוני שלו עצמו.

החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב

ביבליוגרפיה

- גורני, יוסף, 1985. השאלה הערבית והבעיה היהודית, עם עובד, תל-אביב.
 —, 1997. "מדינה לבדד תשכון?!", הארץ, ספרים, 10.12.79.
 גרינברג, לב לואיס, 1995. "שביתת ארגון הנהגים היהודי-ערבי, 1931: תרומה לביקורת הסוציולוגיה של הסכסוך הלאומי בארץ ישראל/פלסטין", ערבים ויהודים בתקופת המנדט: מבט חדש על המחקר ההיסטורי, ערך אילן פפה, המכון לחקר השלום, גבעת חביבה, עמ' 157–177.
 זרטל, עדיה, 1996. זהבם של היהודים, עם עובד, תל-אביב.
 מוריס, בני, 1997. "עשיתי מעשה ציוני", הארץ, 16.6.97.
 טברסקי, שלמה, 1981. "...לא נחשלים אלא מנוחשלים", מחברות למחקר וליקורת, חיפה.
 טלברשטיין, לורנס, 1996. "היסטוריונים חדשים וסוציולוגים ביקורתיים: בין פוסט-ציונות לפוסטמודרניזם", תיאוריה וביקורת 8: 105–122.
 עברון, בועז, 1988. החשבון הלאומי, דביר, תל-אביב.
 פלד, יואב, 1994. "גלות דה-לוקס: על הרהביליטציה של הגלות אצל בויארין ורוזקרקוצקין", תיאוריה וביקורת 5: 133–139.
 —, 1997. "אוטונומיה תרבותית ומאבק מעמדי: התפתחות המצע הלאומי של הבונד, 1893–1903, הקיבוץ המאוחד, בני-ברק.
 —, 1997. "אוטונומיה לאומית-תרבותית: מאה שנה לבונד", תיאוריה וביקורת 11: 163–175.
 פפה, אילן, עורך, 1995. ערבים ויהודים בתקופת המנדט: מבט חדש על המחקר ההיסטורי, המכון לחקר השלום, גבעת חביבה.

קימלינג, ברוך, 1999. "בעיות קונצפטואליות בהיסטוריוגרפיה של ארץ ובה שני עמים", בתוך דני יעקובי, עורך, ארץ אחת ושני עמים בה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, עמ' 11–22.
רובינשטיין, אמנון, 1980. מהרצל לגוש אמונים ובחזרה, שוקן, ירושלים.
רם, אורי, 1993. "החברה ומדע החברה: סוציולוגיה ממסדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל", בתוך אורי רם, עורך, החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, ברירות, תל-אביב.
שפירא, אניטה, 1977. המאבק הנכזב: עבודה עברית, 1929–1939, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
שפירא, יונתן, 1975. אחרות העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי, עם עובד, תל-אביב.
—, 1977. הדמוקרטיה בישראל, מסדה, רמת-גן.

Bernstein, Deborah, 2000. "Challenges to Separatism: Joint Action by Jewish and Arab Workers in Jewish-Owned Industry in Mandatory Palestine," in *The New Israel: Peace and Socioeconomic Liberalization*, ed. Gershon Shafir and Yoav Peled. Boulder: Westview Press.

Brunner, José, 1997/8. "Pride and Memory: Nationalism, Narcissism and the Historians' Debates in Germany and Israel," *History and Memory* 9(1–2): 246–290; also in *Passing into History: Nazism and the Holocaust Beyond Memory*, ed. Gulie Ne'eman-Arad, Bloomington: Indiana University Press.

Kimmerling, Baruch, 1983. *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*. Berkeley: Institute of International Studies, The University of California Press, Research Series No. 51.

—, 1995. "Academic History Caught in the Cross-Fire: The Case of Israeli-Jewish Historiography," *History and Memory* 7(1): 41–65.

Shafir, Gershon, 1989. *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict, 1882–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shalev, Michael, 1992. *Labour and the Political Economy in Israel*. Oxford: Oxford University Press.

Smootha, Sammy, 1978. *Israel: Pluralism and Conflict*. Berkeley: The University of California Press.